

UDK 341.217(4-672EU)
327(4-672EU)
Biblid 0543-3657, 75 (2024)
God. LXXV, br. 1191, str. 385-408
Pregledni naučni rad
Primljen: 13.12.2023.
Revidiran: 19.02.2024.
Prihvaćen: 04.03.2024.
doi: https://doi.org/10.18485/iipe_mp.2024.75.1191.6
CC BY-SA 4.0

Damjan ČUPRIĆ¹

Uticaj izmenjene politike proširenja na spoljnopolitičko delovanje EU

SAŽETAK

Osnovno istraživačko pitanje je da li bi bez realizma u evropskoj spoljnoj politici EU mogla prerasti od velikog aktera u globalnu silu. Pitanje se razmatra sa makro nivoa strukturalno-realističke analize savremenog međunarodnog sistema. Predmet članka je objašnjenje uticaja promene polarnosti (bipolarni i unipolarni) međunarodnog sistema na pojavne oblike proširenja i politike proširenja EU. U kontekstu izmenjene politike proširenja EU, članak razmatra problem (odsustva) potrebe za realističkom spoljnom politikom EU koja bi se zasnivala na sposobnosti upotrebe sopstvene sile, u skladu sa analizom strukture sveta i postojećih međunarodnih podela koje oblikuju novi svetski poredak. Članak ima za cilj da pokaže promenu pojavnih oblika proširenja u dva posmatrana vremenska perioda i da pruži naučno objašnjenje navedenih promena, odnosno da ponudi naučnu prognozu spoljnopolitičkog delovanja EU u multipolarnom sistemu. Rad ukazuje da u multipolarnoj strukturi novog svetskog poretka, koja se nazire i konkurentskim modelima organizovanja sveta, kao i pod pritiskom strukturalnih uticaja u međunarodnom sistemu, EU mora biti sposobna da vodi efikasnu spoljnu politiku širokog spektra koja, osim na multilateralizmu, treba da se zasniva i na realizmu i mogućnostima za upotrebu sile.

Cljučne reči: Evropska unija, polarnost međunarodnog sistema, spoljna politika EU, politika proširenja EU, strateški kriterijum bezbednosti, multilateralizam, svetski poredak, realizam

¹ Dr Damjan Čuprić je državni službenik u Ministarstvu privrede, Beograd. Stavovi izneti u tekstu predstavljaju isključivo lična gledišta autora. E-mail: damjan.cupric@gmail.com; ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4707-5240>.

The impact of the changed Enlargement policy on the EU foreign policy activity

SUMMARY

The basic research question is whether the EU could grow from a major player to a global power, without realism in EU foreign policy. The question is being considered from the macro level of the structural-realist analysis of the contemporary international system. The subject of the article is a explanation of the impact of the change in polarity (bipolar and unipolar) of the international system on the emerging forms of enlargement and EU enlargement policy. In the context of the changed EU enlargement policy, the article discusses the problem of the (absence) of the need for a realistic EU foreign policy, which would be based on the ability to use its own force, in accordance with the analysis of the structure of the world and the existing international divisions which are shaping the new world order. The article aims to show the change in the forms of enlargement in the two observed time periods and to provide a scientific explanation of the said change, or rather to offer a scientific forecast of the EU's foreign policy action in the multipolar system. The paper point out that in the emerging multipolar structure of the new world order and competitive models of organizing the world, as well as under the pressure of structural influences in the international system, the EU must be capable of conducting an effective broad-spectrum foreign policy which, apart from multilateralism, should also be based on realism and the possibilities for the use of force.

Keywords: European Union, polarity of the international system, EU foreign policy, EU enlargement policy, strategic security criteria, multilateralism, world order, realism

Uvod

U skladu sa klasičnim konceptima prirodnog stanja, države članice Evropske unije (EU) poput pojedinaca, koji stvaraju politički organizovana društva, povezuju se u jednu zajednicu radi opstanka i bezbednosti. Evropska spoljna politika mora da odgovori na pretnje sa kojima se Evropa suočava, poput rata u Ukrajini, unutrašnje i spoljne bezbednosti EU, migracija, terorizma, problema zemalja sa urušenim političkim sistemima, regionalne nestabilnosti itd. Da bi se uhvatila u koštac sa ovim pretnjama, EU mora imati ne samo „meku“ već i „tvrdu“ moć, kombinaciju političkih i ekonomskih instrumenata dopunjenih sposobnošću da deluje i upotrebi silu kao deo „instrumentarijuma“ realističke politike pod uticajem strukturalnih faktora savremenog svetskog sistema.² To pokazuje da realističke interpretacije imaju

² Utemeljivač pojmova „meke“ i „tvrde“ moći je Džozef Naj. Profesor Naj je jedan od najistaknutijih savremenih teoretičara moći u nauci o međunarodnim odnosima. Videti:

valjanu osnovu i naučnu vrednost prilikom razmatranja ne samo suštine evropske integracije, već i spoljnopolitičkog proizvoda EU u vidu zajedničkog delovanja država članica i delovanja u svojstvu unitarnog aktera.

Cilj ovog rada je da putem teorijskog pristupa potkrepljenog istorijskim i aktuelnim primerima, otkrije i obrazloži potrebu za realističkim pristupom u evropskoj spoljnoj politici i međunarodnim odnosima, nalazeći argumente u strukturi savremenog svetskog poretka baziranoj na podelama i u (anarhističkoj ili hijerarhijskoj) raspodeli moći u njemu, kao i u izmenjenoj politici proširenja.

Glavno istraživačko pitanje koje proizilazi iz navedenog cilja jeste – da li i u kojoj meri EU može postati supersila, ili nezavisna velika sila iako ne poseduje sposobnost vođenja realističke i efikasne spoljne politike zasnovane na budućoj ravnoteži snaga u novom svetskom poretku? U suprotnom, EU će jednostavno ostati važan regionalni akter, akter sa težnjama, ambicijama i očekivanjima nespojivim sa njegovim statusom i kapacitetima, dakle bez realnih mogućnosti za liderstvo u svetu. Bez takvog pristupa EU neće biti u stanju da u potpunosti učestvuje u globalnoj preraspodeli ravnoteže između glavnih aktera poput SAD, Rusije i Kine – zemalja sa značajnim potencijalom za sprovođenje politike sile, usled nedostatka realističke komponente u njenoj spoljnopolitičkoj strategiji i doktrini. Ovom prilikom, problem posmatramo iz perspektive EU.

U radu se iznose hipoteze koje u suštini predstavljaju odgovore na centralno pitanje. Opšta hipoteza članka je da polarnost³ međunarodnog sistema uzrokuje variranja spoljnopolitičkog delovanja EU, što ćemo pokazati na primeru njene politike proširenja. Stoga ćemo se u članku baviti uticajem polarnosti međunarodnog sistema, na oblike proširenja EEZ/EU. Iako nam se, na prvi pogled, možda može učiniti da istraživačko pitanje nema direktne veze sa politikom proširenja EU, ukazaćemo da su razvoj i opadanje spoljne politike i politike proširenja deo istog procesa.

Na osnovu opšte hipoteze formulisana je prva posebna hipoteza koja se odnosi na polarnost samog međunarodnog sistema, pri čemu bipolarni i unipolarni međunarodni sistem daje različitu težinu uticaju (važnosti) bezbednosnog faktora na oblike proširenja EEZ/EU. „Prema Čupriću, u

Džozef S. Naj, *Kako razumevati međunarodne sukobe: uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, 68–70. Joseph S. Nye, „Soft power”, *Foreign policy*, 1990, 164.

³ Polarnost međunarodnog sistema je u nauci o međunarodnim odnosima na teorijski sistematičan način prva proučavala škola strukturalnog realizma, čije je osnove postavio Kenet Volc (*Kenneth Neal Waltz*). Volc smatra da se međunarodni sistemi razlikuju prema raspodeli sposobnosti koje poseduju velike sile, klasifikujući ih na toj osnovi na: unipolarne, bipolarne i multipolarne. Shodno tome, za razumevanje promena na nivou međunarodnog sistema, u članku će se koristiti neorealistička teorija, koja je zasnovana na zaključcima Volcovog proučavanja. Videti: Kenet Volc, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria Press, Beograd, 2008, 117–120.

okviru bipolarnog međunarodnog sistema bezbednosni kriterijum je imao status bezbednosnog interesa unutrašnje integracije EEZ, da bi u okviru unipolarnog međunarodnog sistema, bio promenjen u strateški interes proširenog koncepta bezbednosti EU.“⁴

Na osnovu prve posebne hipoteze, formulisane su dve pojedinačne hipoteze:

Multilateralizam EU, zasnovan na konstruktivističkim principima i liberalnim institucijama, predstavlja efikasan pristup u vođenju spoljne i bezbednosne politike kada nema pretnji ili sukoba u kojima se koristi tvrda moć; multilateralizam EU je efikasan kada je usmeren na slabije i zemlje koje zavise od ekonomske pomoći Unije ili kada se razmena koristi obavlja sa zemljama sa demokratskim režimima upravljanja.⁵

Druga posebna hipoteza iznosi pretpostavku da, u situaciji postojanja pretnje ili sukoba, nemogućnost vođenja realističke spoljne politike stvara strukturnu neravnotežu koja EU stavlja u asimetričnu poziciju u odnosu na aktere sa realističnijom orijentacijom.

Na osnovu druge posebne hipoteze, formulisana je treća pojedinačna hipoteza. „Prema Čupriću, ona podrazumeva da se u procesu globalizacije „iz jednog centra“, strateški interes proširenog koncepta bezbednosti EU, od svoje dominantne, ekonomsko-tržišne i vrednosno-normativne dimenzije bezbednosti i osnovnih, početnih, motiva za širenje EU na države Srednje i Istočne Evrope (u daljem tekstu: SIE), uključujući i geopolitičku ambiciju EU, na kraju procesa proširenja promenio u strateški interes transatlantske bezbednosti NATO-a, faktički SAD, sa dominantnom geostrateškom i vojno-ekonomskom dimenzijom bezbednosti NATO-a.“⁶

⁴ Damjan Čuprić, *Strukturne promene u politici proširenja Evropske unije prema državama Srednje i Istočne Evrope*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2023, 12-13.

⁵ Multilateralizam je preferirana spoljnopolitička strategija EU, koja direktno utiče na efikasnost njene Zajedničke spoljne i bezbednosne politike i na odbijanje upotrebe sile – proizvod specifične konstruktivističke političke kulture zasnovane na normama, vrednostima i međunarodnom pravu, sa izrazitom sklonošću ka pregovorima, kompromisu i pozitivnoj ulozi dogovorenih restriktivnih uslova. Za Kiohejna (*Robert O. Keohane*) multilateralizam je „praksa koordinacije nacionalnih politika u grupama od tri ili više zemalja, putem *ad hoc* sporazuma ili institucija“. Videti: Robert O. Keohane, „Multilateralism: An Agenda for Research“, *International Journal*, Vol. 45, No. 4, 1990, 731, DOI: <https://doi.org/10.1177/002070209004500401>.

S druge strane, Ragi (*John Gerard Ruggie*) definiše multilateralizam kao „institucionalni oblik koji koordiniše odnose između tri ili više država na osnovu opštih principa ponašanja... koji određuju odgovarajuće ponašanje za datu kategoriju akcije, bez obzira na specifične interese strana ili strateške potrebe koje mogu postojati u svakom konkretnom slučaju“: John Gerard Ruggie, „Multilateralism: Anatomy of an Institution“, *International Organization*, Vol. 45, No. 3, 1992, 571, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027831>.

⁶ Damjan Čuprić, „Strukturne promene u politici proširenja Evropske unije prema državama Srednje i Istočne Evrope“, 12-13.

Zajednička osnova tako izvedenih hipoteza je oslanjanje na realizam kao teorijski pristup u međunarodnim odnosima i bezbednosti.⁷ Zbog toga je u ovom radu struktura međunarodnog sistema nezavisna varijabla koja utiče na zavisnu varijablu – ponašanje aktera u međunarodnom sistemu i njihove spoljnopoličke odluke i aktivnosti usled spoljnih strukturalnih uticaja.

U metodološkom smislu primenjujemo metodologiju sprovođenja kvalitativnog istraživanja zasnovanu na opisnim i uzročno-posledičnim zaključcima. U ovom članku pristup je teoretski i nema za cilj da detaljnije istraži mikro nivo evropske spoljne politike, niti politike proširenja: načine donošenja odluka, institucionalne faktore ili interese država članica i njihovu interakciju.

Bipolarni međunarodni sistem i strateški kriterijum bezbednosti

Evropska ekonomska zajednica (u daljem tekstu: EEZ) je od svog osnivanja u tadašnjem bipolarnom međunarodnom sistemu, pokazivala težnju za integracijom zbog bezbednosti. Imajući u vidu da je NATO pokrivao vojnu dimenziju bezbednosti, EEZ je svoje aktivnosti u ovom aspektu usmerila na pitanja bezbednosti unutrašnjeg tržišta. Važnost pitanja bezbednosti poslužila je kao katalizator daljeg procesa integracije, ne samo ka formiranju EU i Zajedničke spoljne i bezbednosne politike EU (u daljem tekstu: ZSBP), već i u vreme osnivanja Evropske zajednice za uglj i čelik (EZUČ) i EEZ, pedesetih godina prošlog veka.⁸

U analiziranju korena procesa integracije centralno mesto zauzima evropsko iskustvo ratovanja.⁹ Osnovu za Ugovor iz Pariza iz 1951. godine o osnivanju EZUČ činila je Šumanova deklaracija, kojom je eksplicitno definisan značaj pitanja bezbednosti u procesu integracije. Pozivala je na „suzbijanje vekovnog neprijateljstva između Francuske i Nemačke“.¹⁰ Način da se ovo izvrši bilo je „spajanje proizvodnje uglja i čelika...kao prve faze evropske federacije“ koji bi „promenio sudbinu zemalja koje su se dugo bavile proizvodnjom oružja, čije su bile stalne žrtve. Spajanje proizvodnje do koje će doći na pomenuti način, stvorice uslove u kojima bi bilo kakav rat između Francuske i Nemačke bio nezamisliv i konkretno nemoguć“.¹¹ Logika koja se tada pojavljuje podrazumevala je da proces evropskih integracija jeste projekat

⁷ U ovom kontekstu, pod realizmom podrazumevamo način političkog delovanja, u smislu real-politike.

⁸ Jukka Snell & Erkki Aalto, "Security and Integration in the Context of the Internal Market", in: Fabian Amttenbrink, Gareth Davies, Dimitry Kochenov, Justin Lindeboom (eds.), *The Internal Market and the Future of European Integration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, 563, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108565417.035>.

⁹ Ibid.

¹⁰ „Šumanova deklaracija“, 9.5.1950.

¹¹ Ibid.

koji treba da spreči novi rat između ovih zemalja, uzimajući u obzir razmere razaranja koje su doneli njihovi prethodni sukobi. Integracija je trebalo da donese bezbednost rešavajući pitanje Nemačke kao bezbednosne pretnje.¹²

Neki noviji autori, poput Sebastijana Rozata (*Sebastian Rosato*), čak ističu da je pravi razlog za integraciju zapravo bila potreba da se odgovori na još jednu bezbednosnu pretnju, tačnije opasnost koju je predstavljao Sovjetski Savez.¹³ On tvrdi da su zapadnoevropske zemlje bile motivisane strahom od sukoba sa prejakim protivnikom kojeg ne bi bile u stanju da odvrte ili poraze individualno, niti pak kao članice neke labave, decentralizovane koalicije. Iako im je prisustvo američkih trupa i oružja tada garantovalo bezbednost, na to nisu dugoročno mogle da se oslone. Kao rezultat tog stanja, Francuska i Zapadna Nemačka su se približile u nešto centralizovaniju formu saradnje, kako bi učvrstile svoje ekonomske snage i stvorile osnovu za evropsku protivtežu sovjetskoj pretnji u slučaju povlačenja američkih snaga.¹⁴

U prilog ovom pogledu na tadašnju situaciju, sovjetsko rukovodstvo je zaista gledalo na evropsku integraciju kao na akt uperen protiv njih, što je moglo da opravda inicijalnu zebnju zapadnoevropskih zemalja po pitanju bezbednosti.¹⁵ Projekat integracije bio je obimna „polisa osiguranja“ od egzistencijalne pretnje u vidu eventualnog dolaska sovjetskih trupa, nakon što, tj. ukoliko američke jednom napuste kontinent.¹⁶

Uprkos različitim objašnjenjima o motivima koji su doveli do integracionih procesa među evropskim državama, možemo da zaključimo da su pitanja vezana za bezbednost bila u korenu svih njihovih stremljenja i aktivnosti. Prema neorealističkoj teoriji međunarodnih odnosa, nastanak EEZ bio je posledica prisustva bipolarnog sistema SAD–SSSR. Kako su SAD, posredstvom NATO-a bile garant zapadnoevropske bezbednosti, zemlje članice EEZ su mogle da se posvete integraciji (prvenstveno ekonomskoj) ne strahujući od bezbednosnih pretnji.¹⁷

EEZ je imala bezbednosni interes da očuva unutrašnju integraciju, koja se dominantno razvijala u njenom ekonomsko-tržišnom delu, odnosno u domenu zajedničkog (unutrašnjeg) tržišta. Dodatno, bezbednosni kriterijum imao je odbrambeni status – ideološki kontra komunizmu kao spoljnoj i unutrašnjoj pretnji. Shodno tome, smatramo da je bezbednosni interes

¹² Desmond Dinan, *Europe Recast: A History of European Union*, Palgrave Macmillan, 2004, 29.

¹³ Sebastian Rosato, *Europe United: Power Politics and the Making of the European Community*, Cornell University Press, 2011, 16.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Marie-Pierre Rey, “Le retour à l’Europe? Les décideurs soviétiques face à l’intégration ouest-européenne, 1957–1991”, *Journal of European Integration History*, Vol. 11, No. 1, 2005, 7–9.

¹⁶ Jukka Snell & Erkki Aalto, “Security and Integration in the Context of the Internal Market”, 563.

¹⁷ Ovu tezu zastupa teoretičar strukturalnog realizma Kenet Volc.

unutrašnje integracije EEZ bio osnovna karakteristika proširenja EEZ u bipolarnom međunarodnom sistemu.

Formiranje novog strateškog kriterijuma bezbednosti kao osnovnog i početnog razloga proširenja EU u unipolarnom sistemu

Strukture EEZ nastale su u vreme Hladnog rata, u periodu jasne podele sfere uticaja. Dubinske društveno-političke promene u državama SIE na početku poslednje decenije XX veka (ujedinjenje Nemačke, raspuštanje Varšavskog pakta i, konačno, raspad SSSR-a), glavni su činici razumevanja izmenjenog političkog okruženja u odnosu na, do tada, realizovane procese integracije u Evropi. Promene u spoljnom okruženju su razlog zašto bezbednosnoj dimenziji proširenja EU na države SIE dajemo drugačije, tj. promenjeno značenje koje je izvedeno iz analize novonastalog međunarodnog sistema. Shodno tom usmerenju, pod državama SIE podrazumevamo one zemlje sa kojima je tokom devedesetih godina EU sklopila evropske sporazume i koje su 2004, odnosno 2007. godine, postale njene države članice. Ova grupa zemalja nije homogena u geografskom smislu, jer je čine zemlje srednje Evrope (Poljska, Češka, Mađarska, Slovačka), istočne (Bugarska, Rumunija), severne (Estonija, Litvanija i Letonija) i Slovenija koja je zemlja evropskog jugoistoka. Ali, u geopolitičkom i geostrategijskom pogledu ovo je homogena grupa zemalja, jer su sve one susedne države EU, osim Rumunije, i predstavljaju granicu između EU i ostatka Evrope.¹⁸

Jedan od ciljeva ovog članka je da ukaže da je formiranje kriterijuma strateškog interesa proširenog koncepta bezbednosti EU, u okviru kojeg se odvija konkretna politika proširenja EU, podstaknuto delovanjem ZSBP-a, a kasnije i Evropske bezbednosne i odbrambene politike EU (EBOP), iako je bezbednosna uloga NATO-a ostala ključni element u obe političke strategije.¹⁹ Bezbednosni interesi NATO-a i SAD postali su na poseban način obavezujući za EU, kao što su bezbednosni interesi EU postali na poseban način obavezujući za NATO i SAD.

Istraživanje ima za cilj da pokaže da je strateški interes proširenog (izmenjenog) koncepta bezbednosti EU obuhvatao različite (materijalne i nematerijalne) dimenzije bezbednosti, koje se nisu samo ticale „tvrde moći“. Ekonomsko-tržišna i vrednosno-normativna dimenzija proširenog koncepta

¹⁸ Branislava Alendar, „Evropska unija i nove demokratije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LIII, No. 1-2, 2001, 60.

¹⁹ Evropska bezbednosna i odbrambena politika (EBOP) je stupanjem na snagu Lisabonskog ugovora, 1. decembra 2009. godine, preimenovana u Zajedničku bezbednosnu i odbrambenu politiku Evropske unije (ZBOP).

²⁰ John Mearsheimer, „Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War“, *International Security*, Vol. 15, No. 1, 1990, 52, DOI: <https://doi.org/10.2307/2538981>.

bezbednosti EU bila je dominantna u mirnodopskim periodima razvoja integracije i politike proširenja prema državama SIE, koje ćemo objasniti uglavnom kroz socijalno-konstruktivističku teorijsku paradigmu, odnosno EU multilateralizam.

Raspadom Varšavskog pakta i SSSR-a, međunarodni političko-bezbednosni sistem promenio se u korenu. Od bipolarnog prešao je u unipolarni, sa jednom supersilom – SAD. Da bismo procenili prirodu institucionalnog razvoja EU od kraja Hladnog rata, ali i razumeli aktuelno stanje u Uniji, važno je da imamo na vidu složene faktore koji su vodili ka ponovnom pokretanju evropskog integracionog projekta početkom devedesetih godina XX veka. Džon Miršajmer (*John Mearsheimer*) je još 1990. godine ukazivao da bi kolaps SSSR-a i povlačenje vojnog delovanja SAD u odbrane Evrope dovelo do porasta zabrinutosti u pogledu relativnih dobiti među zemljama članicama EU, posebno u pogledu nemačke moći i namera, što bi stavilo na probu buduću tok evropske integracije.²⁰

Završetkom bipolarne konfrontacije, kada su Varšavski pakt i Sovjetski Savez, kao glavne pretnje po bezbednost Zapadne Evrope i SAD, nestali sa međunarodne scene, očekivalo se da će se rasformirati NATO. Pojedini teoretičari međunarodnih odnosa, između ostalih i Kenet Volc (*Kenneth Neal Waltz*), gradili su svoje procene na tom stavu.²¹ Međutim, još na sastanku Severnoatlantskog saveta u Lisabonu, februara 1952. godine, doneta je Deklaracija o ciljevima, u kojoj je, između ostalog, navedeno da je NATO formiran i zbog stalnosti trajanja.²² NATO nije samo vojna, već i politička i ekonomska organizacija.

U novom geopolitičkom kontekstu radikalno su se promenili izazovi za NATO. Prvobitna bezbednosna strategija podrazumevala je očuvanje granica zemalja članica saveza. Raspadom istočnog bloka takva strategija je postala prevaziđena, čime je NATO izgubio (samo)definisani cilj odbrane kao „kičme“ svoje bezbednosne politike. NATO-u je preostalo ili da se raspusti ili da se globalizuje, tj. „proširi“ u skladu sa ekonomsko-vojnim

²¹ Za strukturalno objašnjenje videti: Kenneth N. Waltz, "NATO expansion: A realist's view", *Contemporary Security Policy*, Vol. 21, No. 2, 2000, 23–38, DOI: <https://doi.org/10.1080/13523260008404253>; Kenneth N. Waltz, "Structural realism after the Cold War", *International security*, Vol. 25, No. 1, 2000, 5–41. Za konstruktivističko objašnjenje videti: Michael C. Williams & Iver B. Neumann, "From alliance to security community: NATO, Russia, and the power of identity", *Millennium-Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 2, 2000, 357–387, DOI: <https://doi.org/10.1177/0305829800029002080>.

²² North Atlantic Council, *Final Communiqué*, Lisbon 20th–25th Feb 1952, Chairman: Mr. L. B. Pearson. „9. Savet je izdao Deklaraciju kojom se potvrđuju ciljevi Severnoatlantskog pakta kao promocija mira kroz odbrambenu snagu i trajni napredak ("The Council issued a Declaration reaffirming the aims of the North Atlantic Treaty Organization as the promotion of peace through defensive strength and enduring progress"). Videti: <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c520225a.htm>, 5.1.2024.

interesima. Međutim, raspuštanje NATO-a kao organizacije nije predstavljao samo „bezbednosni rizik“, već i ekonomski problem.²³

Države članice pokreću pitanja o neophodnim izmenama ciljeva i zadataka Alijanse još u trenutku nastanka nove geopolitičke realnosti, što je uslovalo da NATO napusti prethodnu strategiju fleksibilnog odgovora i zameni je novom. Novi strateški koncept NATO-a, usvojen na sastanku Severnoatlantskog saveta u Rimu 1991. godine, predstavio je Strategiju dijaloga i saradnje.²⁴

Glavna novina strateškog koncepta ogleda se u prepoznavanju mogućnosti postizanja ciljeva NATO-a političkim sredstvima u proširenom pristupu bezbednosti. Savremena promišljanja bezbednosti podrazumevaju njenu sveobuhvatnost, koja uključuje političku, ekonomsku, socijalnu i vojnu dimenziju i uslovljava tri međusobno povezana elementa bezbednosne politike saveznika – kolektivnu odbranu, dijalog i saradnju.²⁵

Time je NATO jasno stavio do znanja da i pored toga što nema pretnje zbog koje je svojevremeno osnovan, odnosno što više nema protivnika koji predstavlja opasnost za njegove članice, usled novih pretnji ipak ima nameru da se širi u političkom, teritorijalnom i vojnom pogledu.²⁶ Strateški koncept naglašava da bezbednost saveznika zavisi i od globalnog konteksta, odnosno od pretnji „šire prirode“, poput proliferacije oružja za masovno uništavanje, prekida toka vitalnih resursa, terorističkih akata i sabotaza.²⁷

Kako bi Zajednica uspela da ostvari kontrolu nad istočnoevropskim zemljama, na način da se ambicije Nemačke u pogledu uticaja u regionu istovremeno i ispune i stave pod kontrolu, a rizici po zapadnoevropsku bezbednost smanje, dogovorena je Zajednička spoljna i bezbednosna politika. Iako su zemlje Zajednice imale mehanizam za koordinaciju svojih spoljnopolitičkih stavova putem Evropske političke saradnje (*European Political Cooptation*), ovaj mehanizam nije delovao efikasno. Rat u Jugoslaviji je pokazao nesposobnost i duboku podeljenost između država članica

²³ Otvorilo se pitanje vojske i vojne industrije i da li bi njegovo raspuštanje zaista bila „pobeda“ jednog sistema nad drugim.

²⁴ „Rome Declaration of Peace and Cooperation“, *NATO Review*, Vol. 39, No. 6, 1991.

²⁵ Pretnja od istovremenog i potpunog napada po svim evropskim frontovima zamenjena je mnoštvom višedimenzionalnih i višesmernih pretnji koje je teško proceniti i predvideti.

²⁶ Nina Dobrković, „Decenija promena i stvaranje novih osnova evropske bezbednosti“, *Međunarodni problemi*, Vol. LIII, No. 1-2, 2001, 12.

²⁷ Strateški interes obezbeđenja vitalnih resursa bio je jedan od stvarnih motiva vojne kampanje SAD sa tzv. Koalicijom voljnih država u Avganistanu (septembar 2001) i intervencije u Iraku (mart 2003). Odluka NATO-a da se angažuje izvan zone definisane članom 6. Vašingtonskog sporazuma radi upravljanja krizama predstavlja najznačajniji aspekt transformacije NATO-a nakon Hladnog rata. Takođe, proširenjem nekadašnjim „protivnicima“ iz Istočne Evrope i otvaranjem Programa „Partnerstvo za mir“, NATO dobija globalni značaj u savremenim međunarodnim odnosima.

Zajednice/Unije da sprovede efikasne spoljnopolitičke mere za rešavanje neposrednih bezbednosnih situacija i problema na „terenu“. EU nije bila sposobna da pokrene vojnu operaciju, a pokušaji diplomatskog posredovanja su se pokazali neuspešnim.²⁸

U odgovoru na ove promene u okruženju, države članice zaključile su na samitu Evropskog saveta u Mاستrihtu 1991. godine da treba sačiniti novi Ugovor o Evropskoj uniji (u daljem tekstu: Ugovor iz Mاستrihta ili Ugovor o EU.) Ugovor je predstavljao formalizovanje ideje jače i čvršće Evrope, koja je želela da u novim međunarodnim okolnostima zauzme mesto globalnog aktera. Njime je ustanovljena struktura sa tri stuba, koja je predstavljala rešenje za tri glavna problema koja su se pojavila kao posledica sloma komunističkog sistema – nemačko ujedinjenje, rizici po spoljnu i po unutrašnju bezbednost zemalja EEZ.²⁹ Prvi stub pod nazivom Evropske zajednice,³⁰ obuhvatao je ekonomsku integraciju, drugi stub je obuhvatao Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku, a treći Saradnju u oblasti pravosuđa i unutrašnjih poslova.³¹

Ovim je EU nameravala da u novonastalim međunarodnim okolnostima bude glavni faktor bezbednosti u posthladnoratovskoj arhitekturi Evrope.³² Ugovor je definisao ambiciozno postavljene ciljeve koji nisu mogli da budu ostvareni zbog neadekvatnih instrumenata za njihovu realizaciju, kao što je ideja da „Unija potvrđuje svoj identitet na međunarodnoj sceni, posebno vođenjem zajedničke spoljne i bezbednosne politike, što obuhvata i postepeno stvaranje zajedničke odbrambene politike, koja može dovesti do zajedničke odbrane“.³³

Pad Berlinskog zida i raspad Varšavskog pakta doprineo je i prerastanju politike proširenja u sredstvo za unapređenje političke i ekonomske moći Unije u zemljama bivšeg socijalističkog lagera. U izmenjenim

²⁸ Christopher Hill, *International Relations and the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 81, 119, 150; Desmond Dinan, *Ever closer Union. An Introduction on European Integration*. London: Palgrave Macmillan, 2010, 128–132.

²⁹ Frederic Bozo, „The European Union at Twenty: Can Europe be Saved?“, in: *International Relations Since the End of the Cold War, New and Old Dimensions*, Geir Lundestad (ed.), Norwegian Nobel Institute, 2011, 230.

³⁰ *Evropske zajednice* su zajednički naziv za tri evropske zajednice, osnovane tokom pedesetih godina XX veka: *Evropska zajednica za uglj i čelik* (prestala da postoji 2002. godine); *Evropska zajednica* (prethodno: Evropska ekonomska zajednica, koja je preimenovana Ugovorom iz Mاستrihta, prestala da postoji donošenjem Ugovora iz Lisabona, 2009. godine, kada je njena prava i obaveze preuzela EU); i *Evropska zajednica za atomsku energiju* (stupanjem na snagu Ugovora iz Lisabona, postala je deo Ugovora o funkcionisanju Evropske unije – UFEU).

³¹ Obuhvatao je Sporazum iz Šengena iz 1990. godine, sa primenom od 1995. godine. Uključivao je i Evropol (*Europol*) – Evropsku policijsku službu.

³² Frederic Bozo, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*, Oxford: Berghahn Books, 2009.

³³ Član B, alineja 2 Zajedničkih odredaba Ugovora o Evropskoj uniji.

međunarodnim okolnostima u kojima je formirana EU, ideja tadašnjih evropskih političkih elita bila je da se EU, preko nove strategije proširenja, pozicionira u jednog od vodećih političkih međunarodnih aktera. Na taj način, proces evropske integracije je politiku proširenja EU razvio u pokušaju da pronade odgovor na pitanje potrebe širenja na države SIE.

Stvaranjem ZSBP-a proces proširenja počinje da poprima obrise zajedničke politike, koja će do kraja biti artikulisana u narednih nekoliko godina. Počev od kreiranja osnovnih kriterijuma, Agende proširenja, Strategije pretpristupanja i Strategije proširenja, uključujući uslovljavanje, pregovore o pristupanju i regulatorno prilagođavanje, stvaraju se konstitutivni delovi politike proširenja, kao „kompozitne“ politike, koja je deo ostalih komunitarnih politika.³⁴ Dakle, politika proširenja je posebna, interesorna, horizontalna i „kompozitna“ politika, jer je deo svih drugih vidova politike EU.³⁵

U teorijskom smislu, politika proširenja predstavlja element globalne spoljne politike koju je EZ sprovela prema trećim državama, definisanjem pravopolitičkog okvira za prijem u članstvo trećih država.³⁶

Ta politika je sveobuhvatna, složena i višeznačna, i ne odnosi se samo na povećanje broja članova, već pored uvećanja, podrazumeva i dubinsku integraciju u brojnim politikama i oblastima.³⁷ Naša teza je da je na političkom i institucionalnom nivou, od samog početka, prisutna snažna veza između ZSBP-a i politike proširenja. Naime, uspostavljanje ZSBP-a dalo je snažan podstrek stvaranju nove politike proširenja EU.

Izazov proširenja na Istok imao je važnu bezbednosnu dimenziju, jer su i EU i države SIE posmatrale proširenje kao sredstvo za jačanje evropske bezbednosti.³⁸ Kao reakcija na izmenjene međunarodne okolnosti, i u skladu sa novim ciljevima EU proklamovanim u Ugovoru, proširenje EU postaje glavni motiv za dalje spoljnopoličko delovanje kroz uspostavljanje strateškog interesa proširenog koncepta bezbednosti EU. Iako je bezbednosna uloga NATO-a ostala nezaobilazni činilac sigurnosti EU, formiranje novog strateškog kriterijuma, kao osnovnog motiva za proširenje na zemlje SIE, dominantno je podstaknuto delovanjem ZSBP EU, a kasnije i EBOP EU, čime je politika proširenja EU dobila svoju legitimnu, geopolitičku dimenziju.³⁹

³⁴ Helen Wallace & William Wallace, *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, fifth edition, 2005, 408.

³⁵ Tanja Mišćević, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Espi institut, Beograd, 2005, 129.

³⁶ Radovan D. Vukadinović & Jelena Vukadinović Marković, *Uvod u institucije i pravo Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2020, 368.

³⁷ Tanja Mišćević, „Pridruživanje Evropskoj uniji“, 130.

³⁸ Dezmon Dinan, *Menjanje Evrope, istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010, 247.

³⁹ U najkraćem, teorija međunarodne politike koja smatra da su mesto i položaj neke države u odnosu na druge od presudnog značaja za njeno ponašanje. Najčešće uže značenje geopolitike obuhvata geografsko-deterministička shvatanja ovog odnosa, po kojima

Možemo da zaključimo da, usled globalne promene međunarodnog sistema, formiranje novog strateškog kriterijuma bezbednosti „izvire“ iz nove⁴⁰ strukture EU, uspostavljene krajem Hladnog rata.

Prividni paradoks: promena statusa kriterijuma bezbednosti u okviru unipolarnog međunarodnog sistema

Zbog snažnog delovanja spoljnih aktera i izmene bezbednosnih faktora širenja, promenili su se strateški kriterijumi bezbednosti kao glavne logike (motiva) proširenja Unije. EU je od inicijalne ideje jačanja svoje geopolitičke ambicije, postala „provodnik“ interesa NATO-a (sa SAD na čelu), koji postaje odlučujući činilac u definisanju načina na koji se realizuje proširenje EU na države SIE.⁴¹

Ulaskom u transatlantski poredak kolektivne bezbednosti, kojim dominiraju jedan vojni savez (NATO) i jedna država (SAD), Unija gubi osobine *sui generis*, poretka kojim se dugo vremena odlikovala. Svi aspekti njene zajedničke spoljne, bezbednosne i odbrambene politike, politike unutrašnje bezbednosti, proširenja i saradnje sa ostatkom Evrope, kao i energetske politike, postaju element jedne globalnije geostrateške strukture koja teži svetskoj hegemoniji po obrascu devedesetih godina XX veka. Poput nekadašnje blokovske podele, ova politika vodi ka novoj podeli kontinenta, i ka definitivnom gubitku nekadašnjeg mirnodopskog i razvojnog panevropstva Unije.⁴²

geografija određuje politiku. Pod geopolitikom se podrazumeva i neka vrsta primenjene političke geografije, tj. korišćenje geografskih teorijskih znanja i empirijskih podataka za svrhe praktične, posebno spoljne politike.

⁴⁰ Inicijalno, EEZ nije bila prevashodno bezbednosna organizacija. EEZ je formirana Rimskim ugovorom iz 1957. godine, radi postepene integracije privreda zemalja članica, a ne radi njihove odbrane. Za odbranu je bio zadužen NATO. Videti: Damjan Čuprić, „Strukturne promene u politici proširenja Evropske unije prema državama Srednje i Istočne Evrope“, 106.

⁴¹ NATO je imao važnu ulogu u svim proširenjima EEZ/EU. U bipolarnom sistemu, NATO je imao ulogu „bezbednosnog kišobrana“ za unutrašnju integraciju EEZ. Na početku unipolarnog međunarodnog sistema (kada se formirala politika proširenja) NATO je bio u fazi transformacije, ali je i dalje zadržao ulogu „glavnog bezbednosnog kišobrana“. Taj period karakteriše promena statusa strateškog kriterijuma bezbednosti EU, preko koga je EU činila intenzivne pokušaje da dovede u pitanje ekskluzivnost (isključivost) bezbednosnih garancija NATO-a, samim time i SAD. Nakon bombardovanja SRJ i invazije na Irak, NATO je učvrstio ulogu „bezbednosnog kišobrana“ za sprovođenje strateškog interesa transatlantske bezbednosti NATO-a. U njemu prevladavaju geopolitički, geostrateški i vojno-ekonomski interesi (motivi širenja) NATO-a u odnosu na EU geopolitičke, ekonomske i vrednosne interese (motive širenja), što je postalo očigledno u slučaju proširenja EU na Rumuniju i Bugarsku. Ibid., 184.

⁴² Slobodan Samardžić, *Politički sistem Evropske unije. Teorija – institucije – proces odlučivanja – politički život*, Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2022, 337.

Istorijski periodi mira prekidani su sukobima i krizama, koje pretežno objašnjavamo iz realističke teorijske perspektive. Periodi nestabilnosti doveli su do jačanja pozicije materijalističkih argumentacija, među njima i geostrateške. Ipak, legitimna geopolitička motivacija strateškog interesa proširenog koncepta bezbednosti EU apsorbirana je strateškim interesima transatlantske bezbednosti NATO-a. To je kulminiralo prijemom Bugarske i Rumunije u EU i tako je ovaj kriterijum istovremeno postao vidljiv i prevlađujući.

Naime, dominantan uticaj strateškog interesa transatlantske bezbednosti NATO-a sa prećutnim (podrazumevanim), geopolitičkim i vojnim motivima NATO-a za širenje EU na istok Evrope, postali su očevitni kada se radi o motivima širenja EU na Rumuniju i Bugarsku, jer su se prividno usaglasili i sa ekonomsko-tržišnim i sa javno proklamovanim, normativno-vrednosnim motivima širenja EU.

Pošto je bezbedonosna uloga NATO-a ostala ključni činilac u ZSBP EU, delovanje država članica kroz ZSBP u procesu proširenja EU, neizbežno se transformisalo od koherentne EU politike u sredstvo ostvarivanja geopolitičkih i geostrateških interesa NATO-a, odnosno u sredstvo snaženja transatlantskih odnosa, na čelu sa SAD kao dominantnom državom.⁴³

Analizirajući bezbednosnu dimenziju sa stanovišta percepcije rizika i opasnosti, za EU nije postojala realna bezbednosna pretnja od strane Rusije, što je svojevrsni dokaz da su na politiku proširenja EU prema državama SIE aktivno i suštinski delovali neki drugi, spoljni, faktori i akteri.⁴⁴ Glavni akteri su SAD i NATO, a geopolitički, bezbednosno-strateški i vojno-ekonomski interesi SAD i NATO-a predstavljali su dominantne faktore.⁴⁵ Ovo je dovelo

⁴³ Ibid., 164.

⁴⁴ Dva prevlađujuća tipa odnosa između EU i Rusije od kraja Hladnog rata do novembra 2013. godine (Evromajdan – nepotpisivanje Sporazuma o pridruživanju između EU i Ukrajine), jesu odnosi zasnovani na vrednostima i na praktičnim interesima. Za vreme nemačkog predsedavanja EU, u junu 1999. godine, ES je usvojio Zajedničku strategiju za Rusiju, kao instrument ZSBP-a. Kao glavni cilj označena je pomoć da se Rusija vrati u porodicu država Evrope zasnovanu na prijateljstvu, saradnji, međusobnom razumevanju i toleranciji, kao i poštovanju demokratskih evropskih vrednosti. Strategijom se, takođe, omogućava ruskoj vojsci da učestvuje u misijama EU u svetu u okviru Petersburških zadataka. Videti: "Common strategy of the European Union on Russia: European Council", Council of the European Union, General Secretariat of the Council, Publications Office, 1999, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38943c06-7e5d-4ca3-acc3-c5154bd9c04e/language-en>, 28.12.2023.

⁴⁵ Ilustrativan primer je deo intervjuja koji je bivši ministar spoljnih poslova Nemačke, Joška Fišer (*Joschka Fischer*), dao uglednom nemačkom filozofu Rihardu Davidu Prehtu (*Richard David Precht*), 11. oktobra 2015. godine, na televiziji ZDF. Intervju je naslovljen: *Moj cilj su Sjedinjene Države Evrope*. Fišer je, između ostalog, rekao: „Želim da Evropa daje veći doprinos u okviru NATO-a. Mi živimo našu bezbednost još uvek zahvaljujući garancijama koje imamo od SAD. Ako neko želi da se to promeni, taj mora da izdvoji mnogo novca... Evropa će pre ili kasnije imati svoju vojsku... međutim, sve dok smo zavisni od bezbednosnih

do suštinske promene u politici proširenja EU, koja je nakon bombardovanja SRJ i terorističkih napada na SAD, postala specifični instrument „meke moći“ u bezbednosnim i (geo)strateškim interesima NATO-a u njegovom daljem širenju na istok Evrope.

Uprkos svim naporima, od donošenja Ugovora iz Mastrohta do donošenja Evropske strategije bezbednosti (2003) EU nije uspela da formira odgovarajuće delotvorne mehanizme za efikasnu realizaciju samostalne spoljne i bezbednosne politike. To je dovelo do „inercije praćenja i navike sekundarnog delovanja u strategijama i akcijama jačih igrača kao što su SAD i NATO. Ovakva tendencija ZSBP-a imala je povratan uticaj na unutrašnje procese evropske integracije, a naročito posredstvom strategije i prakse proširenja“.⁴⁶

Iako se Unija, na deklarativnom nivou, zalaže za dalje širenje iz razloga ostvarivanja sopstvenih interesa bezbednosti i sprovođenja logike širenja unutrašnjeg tržišta, kao i zajedničkih EU politika u oblasti bezbednosti i odbrane, sa stanovišta primarnih uslova neopravdano masovno proširenje EU na države SIE, nije moglo imati primarne spoljnopoličke i bezbednosne razloge.⁴⁷

Države članice su pokušale da ostvarivanje primarnih ciljeva i interesa EU praktičnije sprovodu kroz ZSBP i EBOP/ZBOP, u pokušaju da se, kroz institucionalizaciju odnosa sa NATO-om, konačno zaokruži autonomna, evropska politika u oblasti bezbednosti i odbrane. Kako EU nema klasičnu „tvrdu moć“, u nedostatku adekvatnih sredstava za ostvarivanje ambiciozno proklamovanih ciljeva, u kriznim vremenima uključuju se i dolaze do izražaja drugi akteri, odnosno geopolitički, geostrateški, vojni i drugi interesi NATO-a. Tada su do punog izražaja došle sve razlike u složenim transatlantskim odnosima koje su se na dva nivoa odrazile na ZSBP EU i na njenu politiku proširenja. Jednu liniju odnosa predstavljala je relacije između

garancija, preporučujem NATO, neizostavno, sasvim neizostavno“. Videti: “Richard David Precht im Gespräch mit Joschka Fischer 11.10.2015“, <https://www.youtube.com/watch?v=kEtmVTKvJbI>, 29.12.2023.

⁴⁶ Slobodan Samardžić, „Evropska unija – svetska sila za bolja vremena“, Fond Slobodan Jovanović, Beograd, 2010, www.slobodanjovanovic.org/2010/02/24/slobodansamardzic-evropska-unija-%E2%80%93-svetska-sila-za-bolja-vremena/, 27.12.2023.

⁴⁷ Slobodan Samardžić, *Evropska unija: sistem u krizi. Sa studijom slučaja o odnosima Srbije i EU*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2016, 164. Kako Samardžić ističe, „druga polovina devedesetih godina i početak nove decenije predstavljaju vreme otvorenih i napredujućih odnosa u oblasti trgovine, energetske saradnje, velikih privrednih investicija, kulturne, naučne i turističke razmene između EU i njenih država članica i Rusije. Sporazum o partnerstvu i saradnji (1996) predstavljao je uzoran strateški poduhvat dve strane u pravcu trajnog mira i sveopšte razvojne saradnje. To što taj sporazum, čije je važenje bilo deset godina, nije produžen 2006. godine govori o uplivu trećeg činioca u odnose EU i Rusije, onog svetskog aktera koji je diktirao kako brzo proširenje EU na Istok, tako i nepisane uslove tog proširenja i za države kandidate i za samu EU“. Videti: Ibid.

EU i NATO-a, praktično EU i SAD, dok druga podrazumeva složene odnose između samih država članica Unije.⁴⁸

Pojačani uticaj NATO-a zapravo je prikazivao novu realnost u transatlantskim odnosima, u kojima je došlo do jačanja atlantskog stuba, odnosno jačanja uticaja SAD, nauštrb evropskog stuba gde se nalazila EU sa svojim politikama i državama članicama koje su imale dijametralno suprotne stavove po pitanju budućeg razvoja transatlantskog partnerstva.⁴⁹

U značajno izmenjenom bezbednosnom kontekstu u Evropi na kraju XX veka, krizni događaji u SRJ tokom 1998–1999. godine bili su od presudnog značaja u promenama strategije proširenja EU. Usled preovlađujućeg delovanja strateškog interesa transatlantske bezbednosti NATO-a, striktno poštovanje kriterijuma i propisanih uslova za članstvo palo je u drugi plan, što je za posledicu imalo potiskivanje strateškog interesa proširenog koncepta bezbednosti EU.

U periodu između 1998. i 1999. godine, zaključno sa završetkom bombardovanja SRJ, postalo je neizbežno razmotriti spoljne aspekte bezbednosti proširenja, usled promene percepcije kod većine zemalja članica EU. Promena politike se najpre desila u najznačajnijim državama članicama – Nemačkoj, Ujedinjenom Kraljevstvu i Francuskoj, koje su prepoznale odlučujuću priliku za ostvarivanje svojih nacionalnih interesa, a što se kasnije odrazilo i na ZSBP.

Suštinska razlika je u tome što pitanje bezbednosti više nije bilo vezano za teritoriju EU, već je, u skladu sa strategijom i kriterijumima NATO-a, preformulisano u pitanje bezbednosti (očuvanja) interesa i van teritorija EU i SAD. Acuko Higašino (*Atsuko Higashino*) sugerise da je došlo do obrta u shvatanju koncepta bezbednosti, ilustrujući primer krize i sukoba na KiM.⁵⁰

Lideri EU značajno su promenili dotadašnje shvatanje veze između bezbednosti i proširenja: pre kosovskog pitanja, uslov proširenja EU bio je da zemlje koje su podnele zahtev za pristupanje treba da postignu mir i bezbednost u okviru nacionalnih granica, i sa susedima, kako bi Unija mogla da se proširi na te teritorije.⁵¹ Nakon kosovske krize i bombardovanja SRJ

⁴⁸ U pitanju je podela na dve grupe, pri čemu su prvu uglavnom činile države osnivači EEZ, koje su želele više evropske strateške autonomije na polju spoljne politike, bezbednosti i odbrane. Njih su predvodile Francuska i Nemačka, mada su se, u zavisnosti od situacije, u ovu grupu aktivno uključivale Italija, Španija, Belgija, kao i članice EU koje nisu članice NATO-a. U drugoj grupi bile su države EU koje su se zalagale za čvršće veze sa NATO-om u oblasti bezbednosti i odbrane. To su, u prvom redu, UK, Holandija, Danska, Portugalija i Grčka.

⁴⁹ Najveća kriza u transatlantskim odnosima od završetka Hladnog rata desila se u toku 2003. godine, kada je došlo do otvorenog protivljenja određenog broja evropskih država (u prvom redu Nemačke i Francuske) u vezi sa vojnom intervencijom koalicije država na Irak (predvođenih SAD i UK).

⁵⁰ Atsuko Higashino, *The Role of Security Discourses in the Eastern Enlargement of the European Union*, PhD thesis, University of Birmingham, 2005, 176.

⁵¹ Ibid.

1999. godine, taj se preduslov promenio u stav da bi u sledeće proširenje prvo mogle da budu uključene zemlje u nestabilnim regionima, kako bi na taj način EU mogla da ostvari značajnu ulogu u postizanju mira i sigurnosti u tim državama. Pokretanje pristupnih pregovora sa zemljama kandidatima, koje su bile ozbiljno pogođene krizom, shvatano je kao najsnažniji instrument za ostvarivanje budućeg bezbednosnog delovanja Unije i, samim time, stvaranje sigurnosti i stabilnosti u regionu.⁵²

S obzirom na to da je primarni interes NATO-a bio da ove zemlje što pre postanu članice EU, uviđamo kako je EU svesno prihvatila ulogu sekundarnog geopolitičkog aktera koji deluje na međunarodnoj sceni kao potpora ostvarivanju bezbednosnih, geopolitičkih i strateških ciljeva NATO-a. Uzimajući u obzir navedene okolnosti, sve države SIE su primljene odjednom, iako nisu sve ispunjavale propisane uslove (sa „regata“ se prešlo na tzv. grupni pristup), bez ubedljivih ekonomskih, geopolitičkih i bezbednosnih razloga. Pristupni proces se globalizovao i proširio, direktno obuhvatajući spoljne aktere i faktore, gde su se transatlantski geopolitički i vojni interesi bezbednosti pokazali najvažnijim.

Zaključujemo da je bezbednosna garancija za postojeće i buduće članice, odnosno princip dominacije i moći koji je potvrđuje, bio osnovni pristup proširenja EU prema državama SIE. Takav pristup odlučujuće je doprineo da se u okviru strateškog interesa proširenog koncepta bezbednosti EU, preko (neuspelog) pokušaja izgradnje održive autonomne spoljnopoličke i bezbednosne strategije EU, napusti pretežno ekonomsko-tržišna i vrednosno-normativna dimenzija bezbednosti i motiva za širenje, i pređe na geopolitičku i vojnu dimenziju bezbednosti NATO-a, kao preovlađujućem motivu širenja EU na istok Evrope.⁵³ Logika strateškog interesa proširenog koncepta bezbednosti EU, bila je preovlađujuća do donošenja odluke o prijemu Bugarske i Rumunije. Nakon toga, dominira logika strateškog interesa transatlantske bezbednosti NATO-a i njegovog geostrateškog uticaja.⁵⁴

U kontekstu evroatlantskih odnosa, implicitni cilj NATO-a, zapravo SAD, bio je osujećivanje svake evropske akcije koja bi išla u pravcu jače evropske bezbednosti (i u tom smislu njene „nezavisnosti“), i koja bi, eventualno, mogla da bude odvojena od bezbednosne i odbrambene dimenzije NATO-a. Proširenjem na države SIE, koje su od samog početka bile čvrsti zagovornici isključivih bezbednosnih garancija NATO-a, unutar EU se povećala osetljivost na sve „evropocentrične“ inicijative koje bi mogle biti protumačene kao pretnja jedinstvu NATO-a.⁵⁵

⁵² Ibid.

⁵³ Damjan Čuprić, „Strukturne promene u politici proširenja Evropske unije prema državama Srednje i Istočne Evrope“, 209.

⁵⁴ Ibid.

⁵⁵ Ibid., 211.

Analizirajući razvojni put politike proširenja EU u periodu od poslednje decenije XX veka, zaključno sa ratom u Ukrajini, primećujemo rastuću zavisnost EU od geopolitičkih interesa NATO-a, u kome dominiraju SAD.⁵⁶ Nesklad između vrednosti i principa koje je proglasila Unija sa praktičnim merama za njihovo sprovođenje, podrivao je legitimitet EU na međunarodnom nivou.⁵⁷ Time se smanjila sposobnost formulisanja i sprovođenja samostalne politike proširenja, ali i njenog ukupnog spoljnopolitičkog delovanja. To ima dalekosežan uticaj i na vitalnost samog projekta evropske integracije, uključujući ambiciju EU da bude globalni akter na međunarodnoj sceni.⁵⁸

U kontekstu oružanog sukoba u Ukrajini, u januaru 2023. godine, NATO i EU su potpisali treću Zajedničku deklaraciju (*Joint Declaration on EU-NATO Cooperation*), u kojoj se navodi da Alijansa „ostaje temelj kolektivne odbrane“ za svoje članice i širu evroatlantsku oblast.⁵⁹ Dodaje se da NATO i EU prepoznaju „vrednost jače i sposobnije evropske odbrane koja pozitivno doprinosi globalnoj i transatlantskoj bezbednosti koja je

⁵⁶ Indikativan je intervju koji je bivši evropski komesar za proširenje Ginter Ferhojgen (*Günter Verheugen*) dao švajcarskom nedeljniku „Di Veltvohe“ (*Die Weltwoche*), 12. januara 2023. godine. U intervjuu pod nazivom „Nije u našem interesu da budemo vazali“, Ferhojgen iznosi ocenu stanja u kojoj se EU nalazi. On beleži hroniku „puzajućeg puča“ u kome su Uniju izdali oni u čijim je rukama bila i jeste, preuzimajući tu i deo svoje odgovornosti: „Ne verujem da tu postoji jedan odlučujući razlog. To je bio puzajući razvoj. Samo jedan primer: mi u Komisiji smo na pritisak Nemačke i Poljske napravili strahovitu stratešku grešku. Promenili smo susedsku politiku, koja je do tog trenutka bila striktno bilateralna. Ali sada su pojedine države na Istoku tretirane po novom kao grupa, kao blok država. Odjednom se tu našla jedna geopolitička komponenta koje pre nije bilo, a koju smo Romano Prodi (*Romano Prodi*), Kris Paten (*Christopher Francis Patten*) i ja striktno hteli da izbegnemo“. Videti: Ginter Ferhojgen, „Nije u našem interesu da budemo vazali“, intervju švajcarskom nedeljniku „Di Veltvohe“, od 12. januara 2023. godine, u: Vesna Knežević, „Ispovest bivšeg evropskog komesara Gintera Ferhojgena: O uzrocima i posledicama rata u Ukrajini, evropskim i američkim interesima“, *Radio Televizija Srbije*, 31. januar 2023.

⁵⁷ Slobodan Samardžić ističe da je Lisabonski ugovor (u odnosu na Ugovor iz Matrihta) „zadržao rešenja sa zjapećom provalijom između ciljeva i sredstava EU u svetskim zbivanjima tako da pozitivan reverzibilan proces, koji je pretpostavljen, nije u izgledu“. Videti: Slobodan Samardžić, „Evropska unija: sistem u krizi. Sa studijom slučaja o odnosima Srbije i EU“, 167.

⁵⁸ Na argument (proklamaciju) Amerikanaca da oni u Ukrajini brane interese Evrope, Ferhojgen u intervjuu švajcarskom listu odgovora: „U svakom slučaju nije naš interes da budemo vazali. Jedan pametan američki prijatelj, diplomata, rekao mi je: 'U interesu SAD je da imaju Evropu koja bi bila jaka i aktivna, i da povremeno može da nas zaustavi kad preteramo'. Ali ne, današnje SAD trebaju drugačiju Evropu“. Videti: „Nije u našem interesu da budemo vazali, teraju nas ispred sebe kao stado“, *WebTribune*, 22. januar 2022.

⁵⁹ Generalni sekretar NATO-a, Jens Stoltenberg, predsednica Evropske komisije Ursula fon der Lajen (*Ursula Gertrud von der Leyen*) i predsednik Evropskog saveta Šarl Mišel (*Charles Michel*), potpisali su 10. januara 2023. godine, u sedištu Alijanse u Briselu, treću Zajedničku deklaraciju između dve organizacije. Prethodne dve deklaracije potpisane su 2016. godine i 2018. godine.

komplementarna i interoperabilna sa NATO-om“. Dalje se ističe da je Rusija najveća pretnja po zajedničku bezbednost i zato mora da se produži vitalna transatlantska veza NATO-a i partnerstvo između EU i NATO-a, uključujući zajedničku podršku Ukrajini.⁶⁰

Ipak, efikasno rešavanje ključnih aktuelnih i budućih otvorenih međunarodnih (pre svega, evropskih) pitanja, ne može biti ostvareno bez aktivnog angažovanja EU i Rusije. Neminovnost (selektivnog) učešća ova dva aktera u važnim globalnim pitanjima, ne mogu se u potpunosti obustaviti i predstavljaju glavni razlog za preispitivanje trenutnih uzajamnih odnosa, pristupa, mera i očekivanja.⁶¹

Protokom vremena se još više produbila asimetrija u odnosima između EU i drugih globalnih aktera koji imaju mogućnost projektovanja sile, prvenstveno NATO-a, faktički SAD. Zapravo je sa procesom ovakve, izmenjene, logike proširenja EU započeto ranije, u okviru izmenjene politike proširenja EU prema državama SIE. Od tada je rasla paternalistička veza NATO-a u odnosu na EU u oblasti spoljnopolitičkog delovanja, bezbednosti i odbrane, koja se uočava u sve većoj zavisnosti EU od geopolitičkih prioriteta NATO-a.⁶²

Posledično, najpre je Evropski savet 23. juna 2022. godine dodelio Ukrajini i Republici Moldaviji status država kandidata i priznao perspektivu Gruzije za članstvo u EU. Nakon toga, šefovi država i vlada članica EU su na sastanku od 15. decembra 2022. godine, potvrdili status kandidata BiH. Davanje statusa kandidata za punopravno članstvo u EU Ukrajini i Moldaviji, a potom BiH, bez prethodnog ispunjavanja propisanih kriterijuma, dodatni je pokazatelj da je politika proširenja EU i dalje pod velikim direktnim uticajem interesa drugih aktera, kao i geopolitičkih, strateških i vojno-ekonomskih faktora.

Štaviše, lideri država i vlada EU su na sastanku od 14. decembra 2023. godine odlučili da otvore pristupne pregovore sa Ukrajinom i Moldavijom, a sa BiH kada se ispune uslovi koji su precizirani odlukom Evropskog saveta, Komisije i izveštajem o napretku BiH. Drugog dana samita Evropskog

⁶⁰ "Joint Declaration on EU-NATO Cooperation", <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/01/10/eu-nato-joint-declaration-10-january-2023/>, 29.12.2023.

⁶¹ Ana Jović Lazić & Ivona Lađevac, "Redefining Russia-European Union Relations – Is it Possible to Overcome a Deep Crisis", in: Katarina Zakić & Birgül Demirtaş (eds.), *Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads*, Institute of International Politics and Economics & Faculty of Security Studies, 2021, 232, DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_euchanges.2021.ch11.

⁶² U navedenom intervjuu, Ferhojgen daje jednu važnu implicitnu izjavu: da Evropa stoji pred novom geopolitičkom situacijom, u kojoj su se SAD i Nemačka, jedna globalna supersila i jedna evropska supersila, prvi put ujedinile u vojnoj formaciji, što je istorijski, potpuni novum. Videti: „Nije u našem interesu da budemo vazali, teraju nas ispred sebe kao stado“.

saveta, 15. decembra 2023. godine, Gruzija je dobila status kandidata za članstvo u EU.⁶³

Ovo predstavlja paradoks, jer je na početku unipolarnog sistema, kada su SAD bile na vrhuncu moći, kroz razvoj svoje zajedničke spoljne i bezbednosne politike, kao i politike proširenja, EU pokazala najveći stepen autonomnosti u odnosu na SAD i NATO. S druge strane, nakon što je unipolarni sistem dostigao svoj zenit i kada se naziru obrisi multipolarnog sveta, EU je, posebno sada u kontekstu ukrajinske krize, u najvećem asimetričnom položaju u odnosu na te aktere.

Zapravo, u pitanju je prividni paradoks. Promenljivi uticaji bezbednosnog faktora na spoljnopolitičko delovanje i politiku proširenja EU najviše dolaze do izražaja u unipolarnom međunarodnom sistemu. Na početku unipolarnog sistema, EU je bila multipolarna unutar sebe (Nemačka, Francuska, UK), dok SAD još nije uspostavila svojevrstu „stratešku kontrolu“ u punom kapacitetu. Počev od ključnih kriznih događaja (Kosovo, Irak, zaključno sa Ukrajinom), SAD su prisutnije u Evropi više nego ikada, dok se izlaskom UK iz EU 2020. godine narušila evropska multipolarnost.

Zaključak

Iz preduzetog istraživanja proizilaze sledeći zaključci: Glavni zaključak je da je multilateralizam uspešna spoljnopolitička strategija kada se u rešavanju problema jasno mogu prepoznati zajednički interesi međunarodne zajednice. Kada se ne može naći zajednička osnova ili kada postoje pretnje, akteri bi trebalo da primenjuju i druge pristupe, uključujući i one koji se odnose na nalaženje ravnoteže i upotrebu sile. Priroda evropskog konstruktivističkog multilateralizma je takva da on odbacuje realističku paradigmu strukturalno određenih uticaja na spoljnu politiku. Međutim, jedan od značajnih zaključaka članka je da vreme „tvrde“ politike u oblasti međunarodnih odnosa svakako nije prošlo.

Može se konstatovati da su evropske integracije (u najvećoj meri), politika proširenja (do ulaska Bugarske i Rumunije) i politika ekonomske pomoći primeri uspešnog evropskog multilateralizma. U nedostatku strukturalnih pretnji i jednoobraznosti političkih režima, omogućen je uspeh modela posledica zajedničkih interesa, jer su u većini slučajeva u pitanju demokratske zemlje ili zemlje u procesu demokratizacije.

⁶³ Uz ove konkretne korake otvaranja EU ka Istoku, procesi koji se odnose na Zapadni Balkan u novembru 2023. godine predstavljeni su i kroz inovativni pristup – Plan rasta (*Growth Plan*). U pitanju je dodatni mehanizam EU za prevazilaženje socio-ekonomskog jaza zemalja u regionu ZB i država članica, pre svega kroz faznu ekonomsku integraciju, u cilju postepenog pristupanja jedinstvenom tržištu EU. Videti: “New growth plan for the Western Balkans”, European Commission, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-new-growth-plan-western-balkans_en, 16/01/2024.

Međutim, raspad bivše Jugoslavije, čiji je deo kosovska kriza, rat u Iraku, zaključno sa konfliktom u Ukrajini, pokazuju strukturalne probleme i funkcionalnu nesposobnost multilateralnih napora da se pronade izlaz iz krize. Krize te vrste rešavaju se drugačijim pristupima za koje se Unija pokazala nespremnom. EU se našla u situaciji u kojoj akteri uglavnom ne prihvataju njena pravila, tako da na njihovo delovanje teško mogu da utiču multilateralne i ekonomske koristi „šargarepe“ Unije, a politika nametanja uslova nije u stanju da ostvari funkciju „štapa“ kad postoji konfrontacija i pretnja upotrebom tvrde moći.

Struktura međunarodnog sistema zahteva da EU, kao globalni akter koji pretenduje da postane svetska sila, stvori mogućnosti za projektovanje sile kao deo realističke vizije trenutnog stanja sveta, pored ostalih spoljnopolitičkih instrumenata kojima raspolaže. To ne znači da EU treba da se *a priori* odrekne drugih elemenata svoje spoljne politike –konstruktivističkog pristupa, multilateralizma ili meke moći, već ih treba dopuniti mogućnošću upotrebe sile koja bi bila respektabilna i sposobna da obezbedi međunarodnu bezbednost, kako državama članicama tako i pojedinačnim građanima u doba globalizovanih pretnji nuklearnim sukobom i terorizmom.⁶⁴

Zaključujemo da se zbog svoje nemogućnosti da vodi realističku spoljnu politiku i upotrebljava silu, EU nalazi u asimetričnom položaju u odnosu na aktere sa takvom mogućnošću. Nju to lišava suzdržavajućeg elementa ravnoteže snaga u odnosu na zemlje poput Rusije i Kine, koje imaju na raspolaganju ovaj spoljnopolitički instrument, a istovremeno njenu bezbednost stavlja u poziciju zavisnosti od SAD-a.

Izmenjena politika proširenja EU će u narednom periodu još snažnije biti pod direktnim uticajem SAD i NATO-a, što će imati za posledicu dalje etabliranje grupnog pristupa prema državama kandidatima (Zapadni Balkan, Ukrajina, Moldavija i Gruzija), kako bi se preko EU dodatno osigurala geopolitička i vojno-ekonomska dimenzija strateškog interesa transatlantske bezbednosti NATO-a. U kontekstu ovog strateškog interesa NATO-a, ono što je ranije bilo prećutno (podrazumevano) sada je vidljivo (javno) i još uvek aktuelno.⁶⁵

⁶⁴ Polovinom februara 2024. godine održana je 60. Minhenska konferencija o bezbednosti, na kojoj se u okviru rasprave o nezavisnoj evropskoj odbrambenoj politici, rasplamsala debata o tome da li bi EU trebalo da ima svoju nuklearnu bombu. Doduše, već je krajem prošle godine počela debata o budućnosti nuklearnog naoružanja i eventualnoj potrebi da se Nemačka pojavi kao nova nuklearna evropska sila. Prema mišljenju profesora političkih nauka na berlinskom Humboldt univerzitetu, Herfrida Minklera (*Herfried Münkler*), nova trka u naoružanju odavno je počela. U intervjuu za „Stern“, profesor Minkler je govorio o novom svetskom poretku i naveo potrebu da Evropa razvija svoje nuklearne kapacitete. Videti: Herfried Münkler, „Europa muss atomare Fähigkeiten aufbauen“, Stern, 2023, <https://www.stern.de/politik/ausland/herfried-muenkler--europa-muss-atomare-faehigkeiten-aufbauen--34238700.html>, 28/02/2024.

⁶⁵ Poređenje se prevashodno odnosi na stvarne ciljeve eventualnog, budućeg, proširenja EU na Ukrajinu, Moldaviju, u daljoj perspektivi i na Gruziju.

Ovo otvara mogućnost za stvaranje osnove za naučnu prognozu, imajući u vidu da se zaključci članka donekle mogu primenjivati i na sagledavanje uticaja budućeg, multipolarnog, međunarodnog sistema na praksu razvoja politike proširenja, odnosno ukupnog spoljnopoličkog delovanja EU.⁶⁶ Da bi postala globalna sila u budućem, multipolarnom sistemu, EU će najverovatnije morati da se kreće u pravcu razvoja sposobnosti i resursa za vođenje realističke politike, i većih mogućnosti za upotrebu sile, uključujući i vojnu, kao i da vodi politiku odbrambenog realizma.⁶⁷

Međutim, sve dok postoje akteri i hijerarhijski sistemi koji deluju na „stari“ način vođenja politike sile (moći), postojeće strukturalna neravnoteža između pristalica dva oblika spoljne politike: real-politike i multilateralizma. U tom slučaju, multilateralni akteri, poput EU, moraće da zatvaraju neravnotežu posedovanja asimetričnog kapaciteta za politiku sile istovremenim razvijanjem realističke politike i sposobnosti koje, ako to bude potrebno, dopunjuju njihovu pretežno multilateralnu agendu. Na taj način će Evropa, koja ima na raspolaganju instrumente realističke politike, lakše, efikasnije i uspešnije moći da sledi svoju konstruktivističku multilateralnu agendu, istovremeno gradeći vlastite hijerarhijske strukture, sposobna da nameće rešenja za međunarodne probleme.

Drugi, čini se izgledniji, pravac je bliža saradnja, čvršće i konkretnije učešće u zapadnom sistemu bezbednosti u kome NATO igra ključnu ulogu (pre svega u smislu finansijskog učešća i vojnog prisustva oružanih snaga država članica EU). U cilju prevazilaženja neravnoteže bezbednosti, EU će još više upasti u hijerarhijsku zavisnost od druge svetske sile koja može obezbediti sigurnost, a to znači da su jedina takva sila, koja je liberalna demokratija i mogući saveznik, SAD, uprkos ozbiljnim razlikama upravo u pogledu upotrebe sile.

⁶⁶ U intervjuu za *Der Tagesspiegel*, istaknuti nemački politikolog Herfried Münkler, rekao je da je stari svetski poredak, u kojem su SAD bile hegemon, već okončan i da se rađa novi svetski poredak. Trebalo bi da ga zameni novi multipolarni poredak, neka vrsta pentarhije sa Kinom, Rusijom, Indijom, SAD i Evropom na čelu. Videti: Herfried Münkler, „Den Takt werden die fünf großen Mächte vorgeben“, *Der Tagesspiegel*, 10 December 2023.

⁶⁷ Određeni nagoveštaji, odnosno najave (mogućeg) kretanja u tom pravcu čule su se na pomenutoj 60. Minhenskoj konferenciji o bezbednosti. Naime, Ursula fon der Lajen je istakla da će imenovati „komesara za odbranu“ ako ostane na funkciji predsednice Evropske komisije nakon izbora za Evropski parlament u junu 2024. godine. Time bi nova Evropska komisija, po prvi put, u svom sastavu imala evropskog komesara za odbranu. Takođe, kao najveća politička grupacija u Evropskom parlamentu, Evropska narodna partija (European People's Party – EPP), podržala je imenovanje komesara za odbranu. U nacrtu manifesta za predstojeće evropske izbore, stranka je navela da ko god da preuzme tu funkciju treba da bude zadužen da osigura da EU potroši 0,5% svog zajedničkog budžeta na odbranu i da jednak udeo usmeri na renoviranje industrije oružja u bloku. Videti: *Evropa dobija komesara za odbranu*, Politika, 18. februar 2024, 29/02/2024. Aurélie Pugnet, „EPP wants to cancel EU top diplomat job, create dedicated Defence Commissioner post“, *Euractiv*, 18 January 2024.

Bibliografija

- Alendar Branislava, „Evropska unija i nove demokratije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LIII, No. 1-2, 2001.
- Bozo Frederic, “The European Union at Twenty: Can Europe be Saved?”, in: *International Relations Since the End of the Cold War, New and Old Dimensions*, Geir Lundestad (ed.), Norwegian Nobel Institute, 2011, 229-245.
- Bozo Frederic, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*, Oxford: Berghahn Books, 2009.
- Bozo Frederic, *Mitterrand, the End of the Cold War, and German Unification*, Oxford: Berghahn Books, 2009.
- “Common strategy of the European Union on Russia: European Council”, Council of the European Union, General Secretariat of the Council, Publications Office, 1999, <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/38943c06-7e5d-4ca3-acc3-c5154bd9c04e/language-en>, 28.12.2023.
- Ćuprić Damjan, *Strukturne promene u politici proširenja Evropske unije prema državama Srednje i Istočne Evrope*, doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka, Univerzitet u Beogradu, 2023.
- Dinan Desmond, *Europe Recast: A History of European Union*, Palgrave Macmillan, 2004.
- Dinan Desmond, *Ever closer Union. An Introduction on European Integration*, London: Palgrave Macmillan, 2010,
- Dinan Dezmond, *Menjanje Evrope, istorija Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2010.
- Dobrković Nina, „Decenija promena i stvaranje novih osnova evropske bezbednosti“, *Međunarodni problemi*, Vol. LIII, No. 1-2, 2001.
- „Evropa dobija komesara za odbranu“, *Politika*, 18. februar 2024.
- “Final Communiqué”, North Atlantic Council, Chairman: Mr. L. B. Pearson, <https://www.nato.int/docu/comm/49-95/c520225a.htm>, 5.1.2024.
- Higashino Atsuko, *The Role of Security Discourses in the Eastern Enlargement of the European Union*, PhD thesis, University of Birmingham, 2005.
- Hill Christopher, *International Relations and the European Union*. Oxford: Oxford University Press, 2010.
- “Joint Declaration on EU-NATO Cooperation”, <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/01/10/eu-nato-joint-declaration-10-january-2023/>, 29.12.2023.
- Jović Lazić Ana & Ivona Lađevac, “Redefining Russia-European Union Relations – Is it Possible to Overcome a Deep Crisis”, in: Katarina Zakić & Birgül Demirtaş (eds.), *Europe in Changes: The Old Continent at a New Crossroads*, Institute of International Politics and Economics & Faculty of

- Security Studies, 2021, 215–235, DOI: https://doi.org/10.18485/iipe_euchanges.2021.ch11.
- Keohane Robert O., "Multilateralism: An Agenda for Research", *International Journal*, Vol. 45, No. 4, 1990, 731–764, DOI: <https://doi.org/10.1177/002070209004500401>.
- Kovačević Maja i Vukasović Dejana M., „Francuska i koncept evropskog suverenizma na raskršću integracije“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXXII, No. 3/2020, 499–531, DOI: <https://doi.org/10.2298/MEDJP2003499K>.
- Knežević Vesna, „Ispovest bivšeg evropskog komesara Gintera Ferhojgena: O uzrocima i posledicama rata u Ukrajini, evropskim i američkim interesima“, *Radio Televizija Srbije*, 31. januar 2023.
- Mearsheimer John, "Back to the Future: Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, Vol. 15, No. 1, 1990, 5–56, DOI: <https://doi.org/10.2307/2538981>.
- Miščević Tanja, *Pridruživanje Evropskoj uniji*, Espi institut, Beograd, 2005.
- Münkler Herfried, "Europa muss atomare Fähigkeiten aufbauen", *Stern*, 29 November 2023.
- Münkler Herfried, "Den Takt werden die fünf großen Mächte vorgeben", *Der Tagesspiegel*, 10 December 2023.
- Naj Džozef S., *Kako razumevati međunarodne sukobe: uvod u teoriju i istoriju*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
- "New growth plan for the Western Balkans", European Commission, https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/2023-communication-new-growth-plan-western-balkans_en, 16.1.2024.
- „Nije u našem interesu da budemo vazali, teraju nas ispred sebe kao stado“, *WebTribune*, 22. januar 2022.
- Nye Joseph S., "Soft power", *Foreign policy*, 1990.
- Pugnet Aurélie, "EPP wants to cancel EU top diplomat job, create dedicated Defence Commissioner post", *Euractiv*, 18 January 2024.
- Rey Marie-Pierre, "Le retour à l'Europe? Les décideurs soviétiques face à l'intégration ouest-européenne, 1957–1991", *Journal of European Integration History*, Vol. 11, No. 1, 2005, 7–28.
- "Richard David Precht im Gespräch mit Joschka Fischer 11.10.2015", <https://www.youtube.com/watch?v=kEtmVTKvJbI>, 29.12.2023.
- "Rome Declaration of Peace and Cooperation", *NATO Review*, Vol. 39, No. 6, 1991.
- Rosato Sebastian, *Europe United: Power Politics and the Making of the European Community*, Cornell University Press, 2011.

- Ruggie John Gerard, "Multilateralism: Anatomy of an Institution", *International Organization*, Vol. 45, No. 3, 1992, 561-598, DOI: <https://doi.org/10.1017/S0020818300027831>.
- Snell Jukka & Erkki Aalto, "Security and Integration in the Context of the Internal Market", in: Fabian Amtenbrink, Gareth Davies, Dimitry Kochenov, Justin Lindeboom (eds.), *The Internal Market and the Future of European Integration*, Cambridge University Press, Cambridge, 2019, 561-577, DOI: <https://doi.org/10.1017/9781108565417.035>.
- Samardžić Slobodan, *Politički sistem Evropske unije. Teorija – institucije – proces odlučivanja – politički život*, Službeni glasnik i Fakultet političkih nauka, Beograd, 2022.
- Samardžić Slobodan, „Evropska unija – svetska sila za bolja vremena“, Fond Slobodan Jovanović, Beograd, 2010, www.slobodanjovanovic.org/2010/02/24/slobodansamardzic-evropska-unija-%E2%80%93svetska-sila-za-bolja-vremena/, 27.12.2023.
- Samardžić Slobodan, *Evropska unija: sistem u krizi. Sa studijom slučaja o odnosima Srbije i EU*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 2016.
- "Treaty on European Union", 29.7.1992.
- "The Treaty of Lisbon", European Parliament, <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/5/the-treaty-of-lisbon>, 29/12/2023.
- Volc Kenet, *Teorija međunarodne politike*, Centar za civilno-vojne odnose i Alexandria Press, Beograd, 2008.
- Vukadinović Radovan D. & Jelena Vukadinović Marković, *Uvod u institucije i pravo Evropske unije*, Službeni glasnik, Beograd, 2020.
- „Šumanova deklaracija“, 9.5.1950.
- Wallace Helen & William Wallace, *Policy-Making in the European Union*, Oxford University Press, fifth edition, 2005.
- Waltz Kenneth N., "NATO expansion: A realist's view", *Contemporary Security Policy*, Vol. 21, No. 2, 2000, 23-38, DOI: <https://doi.org/10.1080/13523260008404253>.
- Waltz Kenneth N., "Structural realism after the Cold War", *International security*, Vol. 25, No. 1, 2000, 5-41.
- Williams Michael C. & Iver B. Neumann, "From alliance to security community: NATO, Russia, and the power of identity", *Millennium-Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 2, 2000, 357-387, DOI: <https://doi.org/10.1177/0305829800029002080>.